

ӨОЖ140.8
ҒТАМА 02.31.21

DOI: <https://doi.org/10.37788/2025-3/36-42>

Б.Д. Қайырбекова^{1*}, М. Сахаба¹, И.В. Салықова², Ш.Б. Агибаева³

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

²Жаяу Муса атындағы Ақсу колледжі, Қазақстан

³«Ақсу қалалық лицей-мектебі» КММ, Қазақстан

*(e-mail: kairbekova.bagzhanat@mail.ru)

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлық психологиялық педагогикалық түзету

Аңдатпа

Негізгі проблема: зерттеу тақырыбы қазіргі жасөспірімнің мазмұны мен даму қарқыны бойынша тез өзгеретін ақпараттық әлемде өмір сүруіне байланысты. Осыған байланысты жасөспірімдер наразылық сезімін дамытады, көбінесе бейсаналық, стихиялы, түсініксіз, бірақ сонымен бірге олардың даралануы артады, жоғалтқан кезде, түсінбеген кезде, қолдаусыз және алынбаған жалпы әлеуметтік қызығушылық агрессивтілікке әкелуі мүмкін.

Мақсаты: зерттеу жасөспірімдердің агрессивтілігінің көрінісі мен жеңуінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеуден тұрады.

Әдістер: генетикалық мазмұндық логиканың онтологиялық принципі, нақты бейнелерді түрлендіру әдісі, Абстрактіліден нақтыға көтерілу әдісі, Басс-Дарки агрессиясының жай-күйінің сауалнамасы; к. Маховер модификациясындағы Халс пен Харристің “Менің отбасым” (ІҚМ) проективті әдістемесі; Спилбергер-Ханиннің “мазасыздықты зерттеу”, Е.Т.Соколова, Е.О. Федорова, Т. Смиттің “өзін-өзі бағалаудың өзіне деген сенімділікке әсері”, түзету бағдарламасы.

Нәтижелер олардың маңыздылығы: мақалада жасөспірімдердегі агрессивтіліктің пайда болуына әсер ететін себептер келтірілген. Жасөспірімнің физиологиясында, мүмкін мінез-құлық мотивациясында, мүмкін күшті эмоционалды теріс фонның дамуында, мүмкін әлеуметтік жағымсыз жағдайларда және т.б. мүмкін болатын себептер.

Түйін сөздер: әдістер, ойлау, координаттар, агрессия, функционалдық критерийлер, белсенділік, агрессивті мінез-құлық, өзін-өзі бағалау, түзету.

Кіріспе

Агрессия мәселесі адам мен қоғам дамуының қазіргі кезеңінде өзекті болып қала береді. Агрессия, психология мен педагогикадағы ғылыми әдебиеттердегі агрессивті мінез-құлық күрделілік пен жан-жақтылықпен сипатталады. Қазіргі уақытта психологиялық және педагогикалық ғылымда осы құбылысты талдайтын дереккөздердің едәуір бөлігі агрессия мен агрессивті мінез-құлықтың бірыңғай және жалпы қабылданған анықтамасы ретінде тұжырымдалмаған және олардың мәні мен көріністерінің шекаралары анықталмаған.

Агрессия (латын тілінен аударғанда “adversio” – шабуыл, шабуыл) – бұл қоғамдағы адамдардың өзара әрекеттесу нормалары мен ережелеріне қайшы келетін, шабуыл объектілеріне зиян келтіретін (жанды және жансыз), адамдарға физикалық зиян келтіретін, жағымсыз тәжірибелерге, шиеленіс жағдайларына, қорқыныштарға, депрессияға және т.б. ықпал ететін мотивациялық деструктивті мінез-құлық) [1].

В.В. Юрчук [2] агрессивті мінез – құлықты мотивациялық мінез-құлық, шабуыл объектілеріне зиян келтіретін әрекет ретінде қарастырады-мысалы, басқа адамдарға шабуыл жасау немесе физикалық зиян келтіру, бұл оларға ыңғайсыздық, депрессия, шиеленіс, қорқыныш, қалыптан тыс психо-тәжірибе тудырады.

Әдеби деректерді талдаудан біз шетелдік және отандық психологияда агрессия мен агрессивті мінез-құлықтың бірыңғай анықтамасы жоқ деген қорытындыға келдік. Агрессия мәселесі бойынша шетелдік ғалымдардың зерттеулері ең көп тарағандары келесі авторлардың тұжырымдамалары болып табылады (К. Лоренц, Э. Фромм, З. Фрейд, К.Г. Юнг, А. Басс, Р. Барон, Д. Ричардсон, Л. Берковиц, Д. Доллард, Сильман және т.б.). К.Лоренц, “агрессивтілік” термині ашуланшақтық, ашуланшақтық, жеккөрушілік, ашуланшақтық деп атайды және білдіреді. Ол агрессивтіліктің ешқандай жолмен боялмағанын көрсетеді – теріс те, оң да,

бейтарап та емес. Яғни, ашулану әрдайым жеке адамға немесе қоғамға жағымсыз бола бермейді. Автор адамзаттың көптеген жетістіктері ашусыз мүмкін болмайтынын дәлелдейді, өйткені ол іс-әрекеттің басталуының және жеке және топтық белсенділіктің пайда болуының өзіндік белгісі болды. Сонымен бірге, бұл қоғамда болған көптеген көңілсіздіктерге қызмет етті. Э. Фромм [3], сөзбе-сөз бөлшектелген “агрессия” сөзі ол сөзден шыққан агресси, оның түбірі сөзбе-сөз *adgradi*-ден шыққан (градус “қадам” және *ad* “қосулы” дегенді білдіреді), яғни оның негізінде “қозғалу”, “басу” сияқты нәрсе жатыр. *Aggredi*-интрансивті етістік, сондықтан ол қосымшаға тікелей қосылмайды; *aggress somebody*-ге “біреуге шабуыл жасау” деп айту мүмкін емес. “Агрессивті болу” мағынасында бұл “мақсатқа қарай кідіріссіз, қорқынышсыз және күмәнсіз қозғалу” дегенді білдіреді. Оларға ол жеке тұлғаның мінез – құлқындағы агрессия диадасы-қатерсіз және қатерлі агрессия сияқты ұғымды ұсынды. Бұл дегеніміз, қатерсіз агрессивті мінез-құлық биологиялық бейімделу процесі болып табылады және өмірді сақтауға ықпал етеді, бұл психиканың жеке тұлғаның өмірлік мүдделеріне қауіп төндіретін жауабынан басқа ештеңе емес. Осылайша, қатерсіз агрессия филогенетикалық шығу тегі бар, адамдарда, Жануарлар әлеміндегідей, жауап жеке немесе топ болып табылады, сондай-ақ олардың өмірлік мүдделеріне қауіп төндіретін қауіп сияқты әртүрлі жағымсыз жағдайлар. Яғни, “адамдар мен жануарларда кездесетін филогенетикалық тұрғыдан қалыптасқан агрессия бейімделгіш, қорғаныс реакциясынан басқа ештеңе емес”. Мұндай реакция жеке адамда негізгі биологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған қауіп-қатерге немесе қауіп-қатерге жауап ретінде ғана емес, сонымен қатар басқа жағдайларда да пайда болуы мүмкін. Жағдай, мысалы, тығыз, шектеулі қозғалыс кеңістігі, жоғары температура және т.б.

Осыдан Э.Фромм агрессияның бұл түрі, ең алдымен, қорғаныс агрессиясы және оның биологиялық шығу тегі бар, біріншіден, ол бейімделу функциясын орындайды, екіншіден, өмірді сақтауға ықпал етеді. Осы интерпретациядан қатерсіз агрессия сонымен қатар адамның қоршаған ортасын тұрақтандыруға немесе оңтайландыруға ықпал ететін өмір сүру құралы және белсенділікті қалыптастыру құралы ретінде қызмет етеді. А, агрессивті мінез-құлықтың қатерлі түрі, сонымен қатар Э.Фромм сипаттаған бұл агрессия, ол биологиялық қажеттіліктерге ешқандай қатысы жоқ және организмнің бейімделу немесе қорғаныс реакциясы емес, керісінше, құрал болып табылады, өйткені ол тек деструктивті компонентке бағытталған. Қатерлі агрессияның филогенетикалық шығу тегі жоқ және өте маңызды, ол тек адамға ғана тән. “Қатерлі агрессивтіліктің негізі инстинкт емес, адамның өмір сүру жағдайынан бастау алатын адам әлеуеті болуы мүмкін” [4] осылайша, қатерлі агрессия биологиялық бейімделу де, өмірлік мүдделерге қауіп төндіретін психиканың реакциясы да емес, сондықтан адам қызметінің теріс көрінісі ретінде қарастырылады.

Материалдар мен әдістер

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлық ата-аналардың ғана емес, олардың да психикалық азаптарының қайнар көзіне айналады. Іс жүзінде бұл кез-келген жолмен осындай жасөспірімдермен байланыста болғандардың барлығына әсер етеді. Сондықтан бұл мінез-құлықтың себептерін немесе агрессияның детерминанттарын түсіну өте маңызды. Агрессияның детерминанттары Р. барон мен Д. Ричардсон өздерінің “Агрессия” негізгі еңбегінде агрессияның төрт негізгі детерминанттарын ажыратады: әлеуметтік, Сыртқы, жеке және биологиялық. Әлеуметтік детерминанттардың маңыздылығы агрессияның өзі “әлеуметтік вакуумда пайда болмайтындығына” байланысты. “Біздің агрессивті мінез-құқымызға, деп жазады Р.барон мен Д. Ричардсон, әлеуметтік ортадағы басқа адамдардың қатысуы мен әрекеттері әсер етеді”. Агрессияның әлеуметтік детерминанттарының ішінде жетекші орын фрустрацияға жатады, яғни.мақсатты мінез-құлықтың ашылуына тосқауыл қою, физикалық және ауызша арандатулар, агрессия объектісінің сипаттамалары (жынысы, нәсілі) және басқалардың арандатуы.

Жоғарыда аталған авторлардың пікірінше, агрессивтіліктің дамуындағы шешуші рөл жеке, жеке детерминанттарға тиесілі. Олардың астында авторлар “тұрақты қасиеттер мен бейімділікті” түсінеді. Р. барон мен Д. Ричардсон келтірген жеке қасиеттердің тізімі өте алуан түрлі – эмоционалды сезімталдық пен мазасыздықтан жеке тұлғаның көзқарастарына, құндылық бағдарларына және өзін-өзі тануына дейін. Агрессияның пайда болуындағы жеке, әлеуметтік және ситуациялық детерминанттардың салыстырмалы маңыздылығы туралы дау әлі де жалғасып жатқанына қарамастан, балалық және жасөспірімдік кезеңде агрессияның жеке детерминанттарының рөлі өте үлкен екенін көру қиын емес. Сондықтан агрессияның пайда болуы мен дамуының осы жеке-жеке аспектісіне егжей-тегжейлі тоқталу өте маңызды [5].

Агрессияны сипаттау кезінде көбінесе екі негізгі ұғым қолданылады – агрессивті мінез-құлық (агрессивті мінез-құлық) және агрессивтілік. Бұл терминдердің айқын жақындығы көбінесе агрессияның табиғатын дұрыс түсінуді қиындатады.

Агрессияның өзі айқын болған кезде, яғни адамның мінез-құлқында немесе іс-әрекетінде көрінеді. Сонымен қатар, стоматологтың мінез-құлқын агрессивті деп атауға ешкімнің ойына келуі екіталай, сондай-ақ өзін қорғаған жәбірленушінің мінез-құлқы. Қандай мінез-құлықты агрессивті деп санау керек деген сұрақ туындайды.

Агрессивті мінез – құлық-бұл басқа тіршілік иесіне мұндай қарым-қатынасты қаламайтын қорлауға немесе зиян келтіруге бағытталған кез-келген мінез-құлық түрі, дейді Р.барон мен Д. Ричардсон, эмоционалды немесе мотивациялық аспектіні емес, агрессияның мінез-құлық аспектісін баса айтады.

Дегенмен, кез келген мінез – құлық әрқашан белгілі бір адамның мінез-құлқы болып табылады. Және бұл оның жағдайымен ғана емес, онымен қарым-қатынас жасайтын адамдармен де, оның жеке ерекшеліктерімен де анықталады. Мүмкін болатын мінез-құлықты болжауға болатындығын біле отырып, оны психологиялық қасиеттер жағынан сипаттайтындар. Көбінесе біз бұл болжамда қателесеміз, өйткені қасиеттердің өзі тек осы немесе басқа әрекеттің немесе әрекеттің мүмкіндіктері, алғышарттары болып табылады. Олар мінез-құлықта көрінуі мүмкін немесе болмауы мүмкін. Ақыр соңында, қалай әрекет ету керектігін шешу әрқашан сапа үшін емес, адам үшін қалады. Осы тұрғыдан алғанда, агрессивтілікке тұлғаның тұрақты сапасы ретінде қарау-бұл агрессивтіліктің алғышарты, агрессивті мінез-құлық мүмкіндігі екенін түсіну. Сондықтан, А.А. Реан кез-келген агрессивті мінез-құлықтың артында агрессивті тұлға жоқ деп айтқан кезде, сонымен қатар кез-келген агрессивті тұлға агрессивті түрде көрсетпеуі керек.

Сонымен, егер агрессивті мінез – құлық пен агрессивтілік бір-бірімен байланысты болса да, әртүрлі болса, онда олардың табиғаты да әртүрлі болуы керек. Агрессия, қандай формада көрінсе де, өзімен осындай қарым-қатынастан аулақ болуға барлық негіздері бар басқа тіршілік иесіне зиян келтіруге немесе зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық. Агрессивті мінез-құлықты қалыптастыру мәселесі бойынша көптеген деректерді қорытындылай келе, үш негізгі факторды ажыратуға болады: отбасы агрессивті мінез-құлық факторы ретінде. Балалар агрессивті мінез-құлық үлгілері туралы алғашқы білімдерін отбасында алады.

Р. барон мен Д. Ричардсон атап өткендей, “отбасы бір уақытта агрессивті мінез-құлық үлгілерін көрсете алады және оны күшейте алады”. Отбасында бала әлеуметтенудің алғашқы кезеңінен өтеді және сол жерде ол агрессивті мінез-құлықтың алғашқы сабағын үйрене алады. Бұл сабақты жақсы меңгеруге не ықпал етеді? Біріншіден, бұл отбасылық қатынастардың сипаты. Екіншіден, бұл отбасылық көшбасшылық стилі. Агрессивті мінез-құлықтың ата-аналар қолданатын жазалармен байланысы туралы мәліметтер практикалық қызығушылық тудырады. Айтпақшы, жиі және негізсіз қатыгез жазалар, сондай-ақ бақылау мен бала күтімінің болмауы балаларды агрессивті мінез-құлыққа итермелейді.

Агрессивті мінез-құлықты қалыптастырудың келесі маңызды факторы-құрдастарымен қарым-қатынас. Агрессивті мінез-құлық баланың өз құрдастарының шеңберіндегі жағдайымен де байланысты. Баланы басқа балалардан бас тарту және құрдастар тобындағы әлеуметтік мәртебенің төмендігі оны агрессивті мінез-құлықты қолдануға итермелейді [6].

Баланың агрессивті мінез-құлық үлгілерін игеруінің үшінші факторы-бұқаралық ақпарат құралдары және, ең алдымен, кино мен теледидар. Үнемі теледидар көру кезінде бала кейіпкерлерінің агрессивті мінез-құлық арқылы қарым-қатынасты қалай анықтайтынын көреді. Олармен сәйкестендіре отырып, бала өз мәселелерін шешу үшін теледидар кейіпкерлері таңдаған агрессивті әрекеттерді еске түсіреді. Бұл зорлық-зомбылық көріністері агрессивті қиялдардың пайда болуын ынталандырады, балаға ықтимал агрессивті әрекеттерді қайталауға көмектеседі.

Егер отбасылық қарым-қатынас немесе құрдастарымен қарым-қатынас бұл агрессияны күшейтсе, бұл әдетке айналады. Агрессивті мінез-құлық әдеті баланың сәтті әлеуметтенуіне кедергі болады, бұл Фрустрацияны ынталандырады және нәтижесінде агрессивті тенденциялардың күшеюі. Шеңбер жабылды. Бірақ бұқаралық ақпарат құралдарының балалардың агрессивті мінез-құлқының қалыптасуына әсері туралы дау жалғасып жатқанын атап өткен жөн. Р. барон мен Д. Ричардсон атап өткендей, “әр түрлі әдістер мен әдістерді қолдана отырып, көпжылдық зерттеулерден кейін біз бұқаралық ақпарат құралдарының агрессивті мінез-құлыққа әсер ету дәрежесін әлі анықтаған жоқпыз”

Нәтижелер

Жасөспірімдердің агрессия деңгейін анықтау үшін үш кезеңнен тұратын зерттеу жүргізілді. Бастапқы кезеңде жасөспірімдердің агрессивтілігінің көріністерін диагностикалау үшін қолданылды: Басс-Дарки сауалнамасы. Сауалнаманың мақсаты: агрессия мен дұшпандық көріністерінің деңгейін анықтау. Әдістеме шкала бойынша алынған ұпайларды қорытындылау арқылы құрылған агрессивті реакциялардың жиынтық индексі (нақты адамдарға қатысты агрессияның белсенді сыртқы реакциялары) есептеуге мүмкіндік береді: физикалық агрессия; жанама агрессия; ауызша агрессия, сондай-ақ шкала бойынша ұпайларды жинақтау арқылы қалыптасқан дұшпандық индексі: реніш (нақты және ойдан шығарылған әрекеттер үшін басқаларға қызғаныш пен жеккөрушілік) және күдік (адамдарға деген сенімсіздік пен сақтықтан бастап, адамдар жоспарлайды және зиян келтіреді деген сенімге дейін); К. Махвердің модификациясындағы Халс пен Харристің “Менің отбасым” (ІҚМ) проективті әдістемесі, ол осы тест арқылы отбасылық қатынастардың ерекшеліктерін бағалауға мүмкіндік беретін критерийлер жүйесін жасады (тақырыпты қабылдауда). Әдістemenің мақсаты – отбасылық қатынастардың ерекшеліктерін анықтау.

Отбасында субъектілер бастапқы әлеуметтенуден өтетіндіктен, бұл факторды диагностикалау қажет; Ю.Л. Ханниннің бейімделуіндегі Ч.Д. Спилбергердің “мазасыздықты зерттеу” әдісі. Әдістemenің мақсаты: мазасыздықтың күйін де, жеке қасиетін де сараланған өлшеу. Бұл әдіс жеке және ситуациялық мазасыздықты өлшеуге мүмкіндік береді. Жағдай ретінде ситуациялық немесе реактивті мазасыздық субъективті түрде сезілетін эмоциялармен сипатталады: шиеленіс, мазасыздық, алаңдаушылық, жүйке. Бұл жағдай стресстік жағдайға эмоционалды реакция ретінде пайда болады және уақыт өте келе қарқындылығы мен динамикасы бойынша әр түрлі болуы мүмкін; “өзін-өзі қанағаттандыру дәрежесі” әдісі Е.Т. Соколова, Е.О. Федотова. Бұл әдіс өзінің өзіне деген көзқарасын, өзіне деген сенімділігін анықтауға мүмкіндік береді; Т. Смиттің “өзін-өзі бағалаудың өзіне деген сенімділікке әсері” әдісі. Әдістердің мақсаты-Өзін-өзі бағалаудың өзіне деген сенімділікке әсерін анықтау. Түзету кешені М. Альвард, П. Бейкер, Т.П. Смирнова, К. Фонль, В. Оклендер, Е. Лютова, Г. Моница, Н. Пилипко, Е. Сидоренко, Н. Самоукина, М. Маккей, П. Роджерс, Ю. Маккей сияқты ғалымдардың зерттеу материалдары негізінде құрастырылған. Бұл сабақтар кешені мақсаттарға жетуге бағытталған: агрессивті реакцияларды азайту, ситуациялық және жеке мазасыздықты азайту, өзіне деген сенімділікті арттыру. Агрессивті жасөспірімдер-бұл ересектер ең айыптайтын және қабылдамайтын балалар санаты. Агрессивті мінез-құлықтың себептерін түсінбеу және білмеу агрессивті жасөспірімдердің ересектерді ұнатпауына және жалпы қабылдамауына әкеледі.

Түзету жұмыстары 3 бағыт бойынша жүргізілді, оның шеңберінде жұмыс құрылды: жеке мазасыздық деңгейін төмендету, өз эмоцияларын және басқа адамдардың сезімдерін білуді қалыптастыру; Эмпатияны дамыту, жағымды өзін-өзі бағалауды дамыту, проблемалық жағдайда сындарлы мінез-құлық реакцияларына үйрету. Мінез-құлықтағы деструктивті элементтерді алып тастау, өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту. Әрбір блок осы жасөспірімдердің белгілі бір ерекшелігін немесе ерекшелігін түзетуге бағытталған және осы ерекшелікті түзетуге мүмкіндік беретін тиісті психологиялық әдістер мен әдістердің жиынтығын қамтиды.

Өзін-өзі реттеу дағдыларын үйретуге бағытталған психологиялық әдістер, әдістер, жаттығулар. Агрессивті жасөспірімдерде олардың эмоцияларын бақылау нашар дамыған және көбінесе жоқ, сондықтан мұндай жасөспірімдермен түзету жұмыстарында проблемалық жағдайда белгілі бір эмоционалды тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді. Өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру маңызды. Сондай-ақ, жасөспірімдердің релаксация әдістерін меңгеруі маңызды, өйткені теріс жағдайды басқарудан басқа, релаксация әдістері агрессивті жасөспірімдерде өте жоғары болатын жеке мазасыздық деңгейін төмендетуге көмектеседі. Бұл бағыттағы түзету жұмыстары терең тыныс алуды қолдана отырып, релаксация әдістерін үйретуден тұрады.

Агрессивті жасөспірімдерде бұлшықет кернеуінің жоғары деңгейі байқалады. Ол әсіресе қол, бет, мойын, иық, кеуде және іш аймағында жоғары. Мұндай жасөспірімдерге бұлшықет релаксациясы қажет. Релаксация жаттығулары тыныш музыкамен жақсы орындалады.

Релаксация жаттығуларын үнемі орындау баланы сабырлы, байсалды етеді. Нәтижесінде бала өзін жақсы ұстайды, өзінің деструктивті эмоциялары мен әрекеттерін

басқарады. Релаксация жаттығулары жасөспірімге өзін-өзі реттеу дағдыларын игеруге және эмоционалды жағдайды біркелкі ұстауға мүмкіндік береді.

Бағыт 2. Жасөспірімді проблемалық жағдайда сындарлы мінез-құлық реакцияларына үйретуге бағытталған түзету жұмыстары. Агрессивті жасөспірімдер өздерінің сипаттамалық ерекшеліктеріне байланысты проблемалық жағдайға мінез-құлық реакцияларының шектеулі жиынтығына ие. Әдетте, проблемалық жағдайда олар өздерінің көзқарастары бойынша қорғаныс болып табылатын күштік мінез-құлық үлгілерін ұстанады.

Агрессивті жасөспірімдермен жұмыс істеудің осы түзету бағытының мақсаттары мен міндеттері – баланы проблемалық жағдайда мінез – құлықтың әртүрлі тәсілдерін көруге үйрету, сондай-ақ жасөспірімге сындарлы мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға көмектесу, осылайша проблемалық жағдайда оның мінез-құлық реакцияларының спектрін кеңейту және мінез-құлықтағы деструктивті элементтерді азайту (идеалды түрде-жою).

Американдық психолог Вагнер агрессивті балалардың ерекшеліктерін зерттеу барысында қызықты болжам жасады: “агрессивті мінез-құлықтың негізгі детерминанты жоғары дамыған агрессивті көзқарастардың болуы емес, әлеуметтік кооперация мен мейірімді тұлғааралық қарым-қатынасқа деген көзқарастардың болмауы немесе әлсіз ауырлығы”. Осыған байланысты коммуникациялық кооперацияға бағытталған ойындарды түзету жұмыстарына қосу өте өзекті болып көрінеді. Ойында (жасөспірім үшін қауіпсіз жағдайда) позитивті тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары бекітіліп, болашақта нақты шындыққа ауысатын сындарлы мінез-құлық реакциялары қалыптасады.

Бағыт 3. Өзіңіздің эмоционалды әлеміңіз туралы хабардарлықты қалыптастыру, сондай-ақ көптеген адамдардың сезімдері, Эмпатияны дамыту. Агрессивті балалардың отбасыларында, әдетте, баланың ішкі әлемі еленбейді, оның сезімдеріне немқұрайлылық көрінеді. Осылайша, балаларда басқа адамдардың эмоционалды жағдайына сезімталдық қалыптасады. Сондай-ақ, агрессивті балалар өздерінің эмоцияларын нашар біледі және егер олар басқа адамға (немесе жануарға) байқаусызда немесе әдейі ауырсыну (физикалық немесе моральдық) тудырса, кінәнің болмауы байқалады. Эмпатияны дамыту, сондай-ақ өзінің эмоционалды әлемі мен басқа адамдардың сезімдерін білу агрессивті жасөспірімдермен кешенді түзету жұмысының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Талқылау

Зерттеудің негізгі тезистері мен қорытындылары Павлодар қаласында 2025 жылғы 9-19 сәуір аралығында “XXI-дегі ғылым мен білім – еуразиялық кеңістіктегі даму динамикасы” тақырыбы бойынша Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда ұсынылды және толық мақұлданды.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде келесі тұжырымдар жасалды: агрессивті мінез-құлықтың себептерін түсіндірудің теориялық тәсілдерін талдаудан соңғы уақытқа дейін зерттеушілердің назары негізінен агрессияның алдын алу құралдарын іздеуге емес, оның себептерін анықтауға бағытталғанын көрсетті. Мұндай көңіл көншітпейтін жағдайды кең таралуымен түсіндіруге болады, бір жағынан, біз агрессивті әрекеттердің алдын – алудың ең тиімді әдістерін білеміз – жаза және катарсис; екінші жағынан, агрессияны оның көрінуіне ықпал ететін факторларды жою арқылы азайтуға болады деген идеялар. Алайда, екеуі де қолда бар эмпирикалық дәлелдерге сәйкес келмейді.

Қауіп төндіретін жаза агрессияның алдын алудың тиімді құралы бола алады, бірақ егер агрессор қатты ашуланбаған жағдайда ғана; егер ол күте алатын жаза жеткілікті қатал болса; егер оны қолдану ықтималдығы шынымен жоғары болса және агрессивті әрекеттің пайдасы тым үлкен болмаса [8] агрессивті жасөспірімдермен жұмыс нәтижесінің тұрақты болуы үшін психологиялық түзету эпизодтық емес, жүйелі, жан-жақты сипатта болуы керек, бұл агрессивті жасөспірімдер деректерінің әрбір сипаттамалық ерекшелігін пысықтауды көздейді және ең алдымен: олардың эмоцияларын бақылаудың болмауы; проблемалық жасөспірімдердегі мінез-құлық реакцияларының шектеулі жиынтығы. жасөспірім жағдайларында; эмпатияның болмауы және жеке мазасыздықтың жоғары деңгейі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Аверин В.А. Балалар және жасөспірімдер психологиясы. – Санкт-Петербург, 2008. – 432 с.
- 2 Агрессия / Под ред. А.Л. Свенцицкого. – Санкт-Петербург, 2002. – 458с.

- 3 Алворд М., Бейкер П. Агрессивті балалармен жұмыс жасау жолдары. – М.: Катарсис, 2009. – 462 с.
- 4 Энн Л.Ф. Жас өспірімдермен психологиялық тренингтер. – СПб.: Питер, 2005. – 271 с.
- 5 Бандура А. Агрессия: әлеуметтік оқыту теориясы тұрғысынан талдау. – М.: Олма-Пресс, 1997. – 368 с.
- 6 Бандура А., Уолтс Р. Жас өспірімдер агрессиясы. Тәрбие мен отбасылық қатынастардың әсерін зерттеу. – Москва: СәуірПресс, 1999. – 607 с.
- 7 Берковиц Л. Агрессия. Себептері мен салдарын бақылау. – Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2001. – 703 с.
- 8 Барон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – Санкт-Петербург: Питер, 2011. – 659 с.

REFERENCES

- 1 Averin, V.A. (2008). Balalar zhәне zhasöspirimder psihologiyasy [Psychology of Children and Adolescents]. Saint Petersburg, 432 p. [in Kazakh].
- 2 Agressiya / Ed. by A.L. Svetsitskiy. (2002). Saint Petersburg, 458 p. [in Russian].
- 3 Alvord, M., & Beyker, P. (2009). Agressivti balalарmen zhumys zhasau zholdary [Ways of Working with Aggressive Children]. – Moscow: Katarsis, 462 p. [in Kazakh].
- 4 Enn, L.F. (2005). Zhas ospirimdermen psihologiyalyk treningter [Psychological Trainings with Adolescents]. Saint Petersburg: Piter, 271 p. [in Kazakh].
- 5 Bandura, A. (1997). Agressiya: aleumettik oqytuteoriyasitur gysynan talдаu [Aggression: Analysis from the Perspective of Social Learning Theory]. Moscow: Olma-Press, 368 p. [in Kazakh].
- 6 Bandura, A., & Uolts, R. (1999). Zhas öspirimder agressiyasy. Tärбие мен ot basylyk qatynastardynä serinzertteu [Adolescent Aggression: A Study of the Influence of Upbringing and Family Relations]. Moscow: Säuir Press, 607 p. [in Kazakh].
- 7 Berkovits, L. (2001). Agressiya. Sebepterimensal daryn bakylau [Aggression: Controlling Causes and Consequences]. Saint Petersburg: Praim-Evroznak, 703 p. [in Kazakh].
- 8 Baron, R., & Richardson, D. (2011). Agressiya [Aggression]. Saint Petersburg: Piter, 659 p. [in Russian].

Б.Д. Каирбекова^{1*}, М. Сахаба¹, И.В. Салыкова², Ш.Б. Агибаева³

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

²Аксуский высший многопрофильный колледж им. Жаяу Мусы, Казахстан

³КТУ «Школа – лицей города Аксу», Казахстан

Психолого-педагогическая коррекция агрессивного поведения подростков

Тема исследования обусловлена тем, что современный подросток живет в быстро меняющемся информационном мире, по своему содержанию и скорости развития. В связи с этим у подростков развивается чувство протеста, часто неосознанного, спонтанного, необъяснимого, но вместе с тем растет их индивидуализация, при потере, при не понимании, при не поддержке и не полученной общесоциальной заинтересованности может привести и ведет к агрессивности.

Цель исследования в изучении психологических особенностей проявления и преодоления агрессивности подростков.

Онтологический принцип генетически содержательной логики, метод преобразования конкретных образов, метод восхождения от абстрактного к конкретному, опросник состояния агрессии Басса-Дарки; проективная методика «Моя семья» (КРС) Халса и Хэрриса в модификации К. Маховер; «Исследование тревожности» Спилбергера-Ханина, «Степень удовлетворенности собой» Е.Т. Соколовой, Е.О. Федоровой, «Влияние самооценки на уверенность в себе» Т.Смита, программа коррекции.

В статье приведены причины, влияющие на возникновение агрессивности у подростков. Причины, которые возможно кроются в физиологии подростка, возможно в поведенческой мотивации, а возможно и в развитии сильного эмоционального негативного фона, возможно социальных негативных условиях и т.д. Созданную коррекционную программу возможно и необходимо впоследствии использовать для работы в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: методы, мышление, координаты, агрессия, функциональные критерии, деятельность, агрессивное поведение, самооценка, коррекция.

B.D. Kairbekova^{1*}, M. Sahaba¹, I.V. Salykova², Sh.B. Agibayeva³

¹ Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

² Aksu Higher Multidisciplinary College named after Zhaiu Musa, Kazakhstan

³ KSU «Aksu City Lyceum School», Kazakhstan

Psychological and pedagogical correction of aggressive behavior of adolescents

The main problem: the research topic is due to the fact that a modern teenager lives in a rapidly changing information world, in terms of its content and speed of development. In this regard, adolescents develop a sense of protest, often unconscious, spontaneous, inexplicable, but at the same time their individualization increases, and if they lose, do not understand, do not support, and do not receive general social interest, it can and does lead to aggression. The purpose of the research is to study the psychological characteristics of the manifestation and overcoming of aggression in adolescents.

Methods and techniques: the ontological principle of genetically meaningful logic, the method of transforming concrete images, the method of ascending from the abstract to the concrete, the Bass-Darkey aggression questionnaire; the projective technique “My Family” (KRS) by Hals and Harris modified by K. Makhover; “Anxiety Research” by Spielberger-Khanin, “The degree of self-satisfaction” by E.T. Sokolova, E.O. Fedorova, “The influence of self-esteem on self-confidence” by T. Smith, correction program.

The results and their significance: the article presents the causes that influence the occurrence of aggression in adolescents. The reasons that may lie in the physiology of a teenager, possibly in behavioral motivation, and possibly in the development of a strong emotional negative background, possibly social negative conditions, etc. The created correctional program can and should be used later for work in educational institutions.

Keywords: methods, thinking, coordinates, aggression, functional criteria, activity, aggressive behavior, self-assessment, correction.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 16.09.2025 ж.